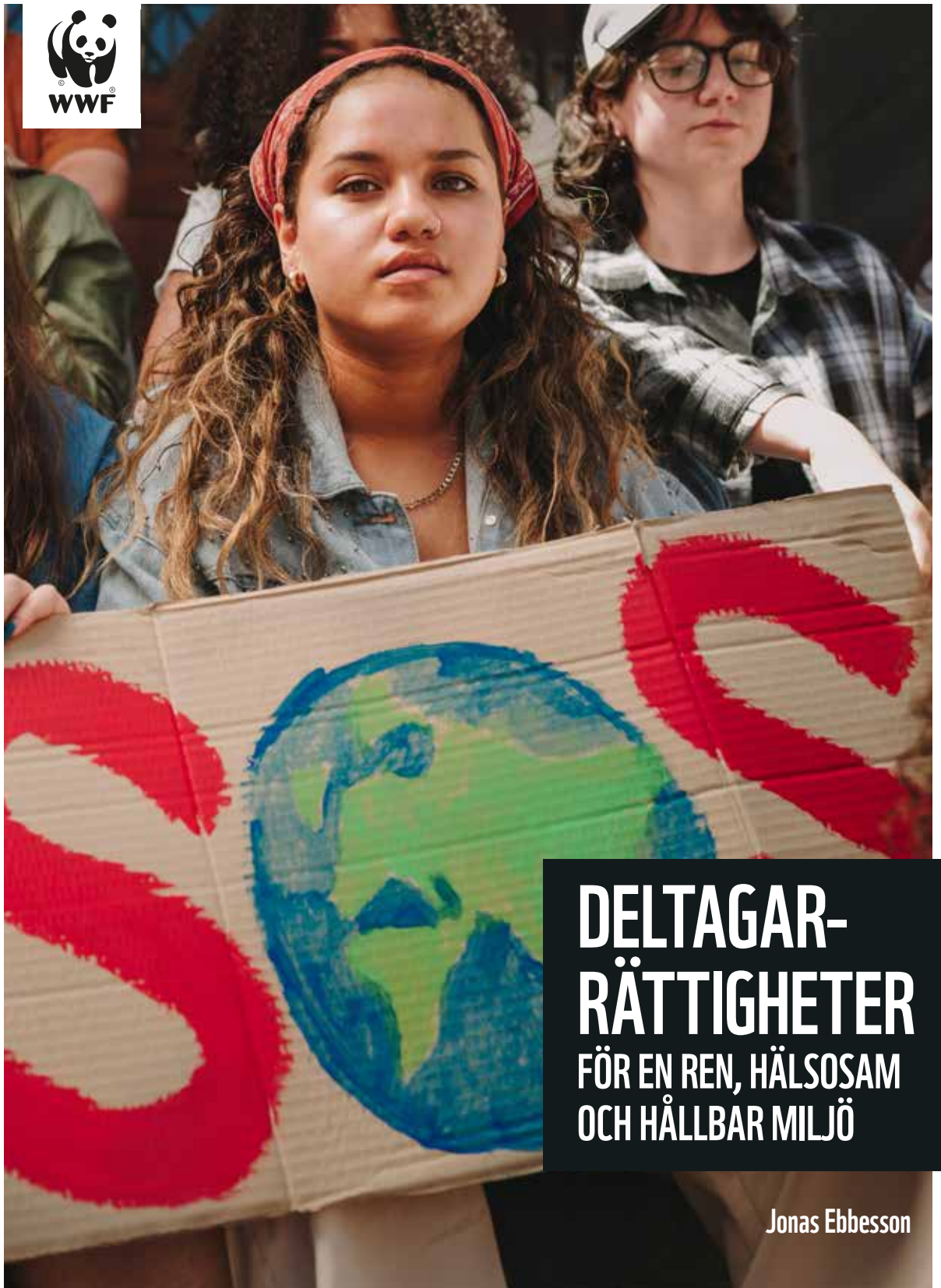

DELTAGAR- RÄTTIGHETER

FÖR EN REN, HÄLSOSAM
OCH HÅLLBAR MILJÖ

Jonas Ebbesson

Sammanfattning

Miljontals människor världen över manifesterade för klimatet inför FN:s klimattoppmöte den 23 september 2019 i New York. På Manhattan i New York beräknas runt en kvarts miljon människor ha deltagit i manifestationen.

Foto: WWF-US / Keith Arnold

DELTAGARRÄTTIGHETER

FÖR EN REN, HÄLSOSAM OCH HÅLLBAR MILJÖ

Allmänhetens – enskilda personers och sammanslutningars – deltagarrättigheter för en ren, hälsosam och hållbar miljö avser rätten att ta del av miljöinformation, rätten att delta i olika miljöbeslutsprocesser och rätten att få tillgång till rättslig prövning i frågor som rör miljön.

Deltagarrättigheterna är *mänskliga rättigheter* som staten ska säkra.

Staten ska se till att ingen som utnyttjar sina deltagarrättigheter *trakasseras, förföljs eller straffas* för detta.

Deltagarrättigheterna gör det möjligt för allmänheten att informera sig, engagera sig och yttra sig i frågor som rör ens livsmiljö och miljöskyddet i större sammanhang, och även för den som berörs att få beslut, handlingar och underlätelser som kan strida mot miljölagar prövade i domstol. Att fler deltar i beslutsprocesser stärker miljöskyddet genom att ge bättre beslutsunderlag och större genomslag för miljölagarna. Deltagarrättigheter stärker demokratin, allmänhetens insyn i och kontroll över myndigheters arbete; och de kan minska korruption och stärka tilliten till offentliga myndigheter.

Stor internationell uppmärksamhet

Deltagarrättigheter på miljöområdet har fått stor internationell uppmärksamhet och ett allt starkare stöd i internationell rätt sedan början av 1990-talet. Vid FN:s konferens om miljö och utveckling i Rio de Janeiro 1992 enades världens stater för första gången om att stärka allmänhetens deltagarrättigheter. De enades även om att staterna bör göra det möjligt för urfolk och deras samhällen att delta effektivt i uppnåendet av en hållbar utveckling. Vid denna tid började dessutom internationella domstolar och institutioner tillämpa konventioner om skydd för mänskliga rättigheter i miljösammanhang.

Sedan Riokonferensen 1992 har deltagarrättigheter på olika sätt fått stöd i globala miljöavtal om bland annat klimatförändringar, biologisk mångfald, kemikalier och farliga ämnen och kärnkraft. Det starkaste stödet för deltagarrättigheter finns likväl i *regionala* miljökonventioner, som tydligt anger hur konventionsparterna ska säkra dessa rättigheter för allmänheten.

”Deltagarrättigheter stärker demokratin, allmänhetens insyn i och kontroll över myndigheters arbete.”

Den internationella rättsutvecklingen för deltagarrättigheter på miljöområdet startade på allvar på FN:s konferens om miljö och utveckling i Rio de Janeiro 1992.

”Allmänheten har även rätt att delta i beslutsprocesser som rör tillstånd till verksamheter, utarbetande av planer, program och policyer och utarbetande av generella regleringar och författningar med miljöpåverkan.”

Århuskonventionen – det viktigaste regelverket

För Europas och Sveriges del är 1998 års *Konvention om tillgång till miljöinformation, allmänhetens deltagande i beslutsprocesser och tillgång till rättslig prövning i miljöfrågor* (Århuskonventionen) det viktigaste internationella regelverket. Århuskonventionen uppställer minimikrav för allmänhetens deltagarrättigheter som konventionsparter måste säkra genom nationell lagstiftning och genom nationella myndigheter och domstolar.

Allmänheten ska på begäran få *tillgång till myndigheters miljöinformation* utan att behöva ange skälen för begäran. Myndigheter får bara neka en begäran om information om någon av de i konventionen angivna undantagsgrunderna är uppfyllda. Myndigheterna är också skyldiga att inskaffa, tillgängliggöra och sprida miljöinformation på olika sätt och att underlätta för allmänheten att ta del av informationen.

Allmänheten har även rätt att *delta i beslutsprocesser* som rör tillstånd till verksamheter, utarbetande av planer, program och policyer och utarbetande av generella regleringar och författningar med miljöpåverkan. Deltagandet innebär inget veto för någon, men en rätt att få yttra sig, ge synpunkter och få dem beaktade. Konventionen föreskriver mer konkret när och hur allmänheten måste informeras om beslutprocesserna, hur den ska kunna yttra sig och hur olika synpunkter ska beaktas i beslutsprocessen och i utfallet.

Allmänheten ska dessutom ha *tillgång till processer för att få rättsligt prövat* om myndigheters och privata aktörers beslut, handlingar och underlåtelser kan strida mot lagstiftning som rör miljön.

Det finns ingen internationell domstol knuten till Århuskonventionen, men konventionens internationella *Efterlevnadskommitté* tolkar och tillämpar konventionen, gör rättsliga granskningar av om parterna uppfyller konventionens krav och ger rekommendationer

Rätten till en ren, hälsosam och hållbar miljö har Bryssel tagit fasta på med en trafikplanering som minskar genomfartstrafiken med bil i stadens centrala delar.

Foto: Werner Leroy / Shutterstock

Foto: Adobe Stock / Katsiaryna / AI

Rätten att demonstrera är en del i yttrandefriheten, föreningsfriheten och friheten att delta i fredliga sammankomster.

för de parter som inte efterlever konventionen. Efterlevnadskommitténs granskningar baseras främst på klagomål från allmänheten.

Sverige och EU – parter till Århuskonventionen

Sverige är part till Århuskonventionen och genomför konventionens krav bland annat genom Miljöbalken, Tryckfrihetsförordningen och Offentlighets- och sekretesslagen. Men det har visat sig att svensk lagstiftning inte genomför Århuskonventionens krav tillräckligt tydligt och i flera fall har domstolarna då beaktat konventionen för att säkerställa att Sverige uppfyller sina skyldigheter.

Europeiska unionen är också part till Århuskonventionen och har antagit flera lagar som syftar till att genomföra konventionen med krav på EU:s medlemsstater och EU:s institutioner. EU har bland annat lagstiftat om tillgång till miljöinformation och om deltagande vid miljöbedömningar, i tillståndprocesser och vid utarbetande av olika planer och program som påverkar miljön.

Deltagarrättigheterna är gränsöverskridande och gäller även i de fall verksamheter, planer, program och myndigheters och företags åtgärder och underlåtelser kan påverka allmänheten eller miljön i andra länder. Utgångspunkten är att allmänheten utanför en stats territorium inte får diskrimineras jämfört med allmänheten inom territoriet.

”Deltagarrättigheterna är gränsöverskridande och gäller även i de fall verksamheter, planer, program och myndigheters och företags åtgärder och underlåtelser kan påverka allmänheten eller miljön i andra länder.”

Foto: Liv Oelan / Shutterstock

Den 19 april 2024 demonstrerade Fridays for Future i Stockholm.

Deltagarrättigheterna har starkt stöd i Europakonventionen om skydd för mänskliga rättigheter, trots att konventionen inte hänvisar till miljön. Europadomstolen har i åtskilliga fall tillämpat och tolkat Europakonventionens artiklar om rätten till liv, rätten till respekt för privat- och familjeliv, och rätten till rättvis rättegång i olika miljösammanhang.

Domstolen har, i vissa fall med hänvisning till Århuskonventionen, bekräftat att var och en har rätt att veta och få information om vilka risker man är utsatt för, att slutsatserna i miljöbedömningar ska göras allmänt tillgängliga, att allmänheten ska kunna delta och ge synpunkter i beslutsprocesser och att berörda personer ska kunna få beslut som påverkar deras rättigheter på miljöområdet rättsligt prövade. Europadomstolen har också fastslagit att det ska vara möjligt att få prövat i domstol om staten lever upp till sitt rättsliga ansvar att genomföra klimatåtgärder.

En ren, hälsosam och hållbar miljö är en mänsklig rättighet

FN:s Generalförsamling bekräftade i en resolution 2022 att rätten till en ren, hälsosam och hållbar miljö är en mänsklig rättighet, och att utövandet av deltagarrättigheterna är avgörande för skyddet av en ren, hälsosam och hållbar miljö.

Trots den beskrivna rättsliga utvecklingen är risken stor i åtskilliga länder att de som engagerar sig i olika miljöfrågor – genom att demonstrera, uttala sig i media, ställa krav på myndigheter eller företag, delta i beslutsprocesser eller driva rättsprocesser – hotas, trakasseras, förföljs, straffas och till och med dödas för sitt miljöengagemang. Därför har skyddet för ”miljöförsvare” fått allt större uppmärksamhet i internationell rätt. Århuskonventionen ålägger konventionsparterna att se till att personer som utövar sina deltagarrättigheter inte på något sätt trakasseras, förföljs eller straffas för detta.

Deltagarrättigheterna ska inte stanna vid att se fina ut på papperet eller på skärmen. Deltagarrättigheterna är verkliga och det finns de som kämpar med sitt liv för att få åtnjuta dem, för att få möjlighet att yttra sig, delta i beslutsprocesser och gå till domstol för att hålla myndigheter och företag ansvariga för skador på miljö och hälsa.

Deltagarrättigheterna är användbara, och de blir användbara när de åberopas, hävdas och tillämpas. De bidrar till att miljölagar får bättre genomslag, till att myndigheter och företag kan hållas ansvariga om de bryter mot miljölagstiftningen, de stärker miljöskyddet, demokratin och rättsstaten – och de är avgörande för den mänskliga rättigheten till en ren, hälsosam och hållbar miljö.

”Risken är stor i åtskilliga länder att de som engagerar sig i olika miljöfrågor hotas, trakasseras, förföljs, straffas och till och med dödas för sitt miljö-engagemang.”

Bokens författare Jonas Ebbesson är professor i miljö-rätt och tidigare ordförande i Århuskonventionens Efterlevnadskommitté.

Ladda ner och läs hela boken genom att skanna QR-koden eller på wwf.se under Rapporter.

WWF ARBETAR FÖR ATT HEJDA FÖRSTÖRELSEN AV JORDENS NATURLIGA LIVSMILJÖER OCH BYGGA EN FRAMTID DÄR MÄNNISKOR LEVER I HARMONI MED NATUREN

WWF har finansierat denna rapport
men delar inte nödvändigtvis de åsikter
som här framförs. Ansvar för innehållet
är uteslutande författarens.